

Контрабанда і контрабандисти на «острозькій» ділянці східного кордону в 1921-1924 рр.

XX століття принесло народам Європи бурхливі і драматичні події – Першу світову війну, мільйони жертв, крах імперій, утворення нових держав і нескінченні зміни на міжнародній арені. За результатами переговорів між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською СРР з одного боку, і Польщею, з іншого, 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано радянсько-польське перемир'я, а 18 березня 1921 р. у палаці Чорноголових у Ризі відбулася церемонія підписання мирного договору. Новий польсько-український кордон мав пройти по лінії р. Свічі в тому місці, де ріка перетинає межу колишніх Мінської і Волинської губерній, по кордону цих губерній до межі Рівненського і Овруцького повітів, далі тим же кордоном до перетину залізниці на захід від станції Охотниково та міста Рокитне; потім на південь гирла Лева і звідси до впадання р. Корич у р. Случ, далі по р. Корчик, залишаючи м. Корець на боці Польщі, далі минаючи Кілікієв на боці України, до Милятина, що залишався на боці Польщі, потім на південь, перетинаючи залізницю Рівне-Шепетівка та р. Горинь до р. Вілія, звідти в напрямку на південь, перетинаючи р. Горинь біля Ланівців, залишаючи їх на боці Польщі, і відтак по р. Збруч до р. Дністер [1, с. 619-621]. Цей проект польської сторони радянська делегація прийняла без будь-яких зауважень. В результаті цих змін, місто Острог і Острозький повіт стали прикордонними і це звичайно не могло не відобразитися на житті міста. Наслідком цього став розрив усталених економічних зв'язків, які формувалися не одне століття. Неминучим результатом нестачі промислових товарів і продуктів харчування став нелегальний товарообіг, тобто контрабанда.

Східний кордон був поділений на 6 відтинків, які в свою чергу ділилися на підвідтинки. Відділи, які здійснювали охорону кордону

було поділено на 85 прикордонних рот, які включали відповідні постерунки. Відтинок кордону у Волинському воєводстві мав протяжність 293 км і був поділений на 3 підвідтинки: рівненський (91 км), острозький (111 км) і кременецький (91 км). Для охорони острозького підвідтинку, управління державної поліції створила 6 прикордонних рот: 6-та в Пашуках, 7-ма в Майкові, 8-ма в Мощаниці, 9-та в Острозі, 10-та в Болотківцях і 11 у Вілії [9, s. 222]. Державний кордон ділився на зони: прикордонну і прикордонний район. Перша зона простягалася на ширину 2 км від кордону. Натомість прикордонний район обіймав територію 4 км від прикордонної зони. Перебування в прикордонній зоні було заборонено (виняток становили особи, які проживали там постійно або щонайменше 6 місяців). Окрім того в прикордонній зоні могли перебувати державні службовці і військові за спеціальними дозволами, а також особи, які мали відповідні документи для подорожі. З 22.00 до 04.00 діяла заборона на перебування в прикордонній зоні, яка не поширювалася на державних службовців і військових, які мали відповідні службові посвідчення [9, s. 223].

Причини різкого зростання контрабандних потоків на «острозькій ділянці» польсько-радянського кордону мали економічне підґрунтя. Недостатнє власне виробництво певного виду продукції і зростаючий попит на нього серед населення в країні призвів до нелегального ввезення цієї продукції з-за кордону. Радянська Україна на початку 1920-х рр. відчувала дефіцит практично всього: продуктів харчування, товарів першої необхідності, мануфактури і т.п. Незважаючи на допомогу РСФСР, ситуація в республіці була вкрай тяжкою, і контрабандний шлях був основною можливістю задовільнити ринковий попит. До економічних причин варто також віднести недоліки митно-тарифної політики. Ситуація в Польщі була набагато кращою, там не було гострої нестачі продуктів харчування і товарів першої необхідності. Разом з тим, через Польщу йшов один з основних потоків золота і цінностей з радянських республік.

Друга причина розмаху контрабанди – слабкість радянської та польської прикордонних служб. У охороні східного кордону, в залежності від формації, яка гарантувала безпеку, дослідники

виділяють чотири періоди. Протягом першого періоду, який охоплював 1921-1922 рр. охорона кордону покладалася на підрозділи митних батальйонів і державної поліції. На другому етапі, 1922-1923 рр. кордон охороняли загони прикордонників. В 1923-1924 рр. функції охорони кордону знову перейшли до державної поліції. І останній, четвертий етап, який тривав з 1924 р. і аж до 1939 р., східний кордон знаходився під охороною Корпусу Охорони Пограниччя [9, с. 211].

До кардинальної реорганізації прикордонних військ в УСРР і в Польщі у 1924 р. кордон охоронявся слабо, що давало можливість майже безперешкодно переміщувати товари. Погано охоронялися і прикордонні пункти, і ділянки між ними, тому контрабанду можна було провезти, як через митні пункти, так і в обхід них. Тому максимальний рівень контрабандних потоків мав місце в 1921-1924 рр.

Інша причина участі в контрабанді значної кількості прикордонного населення – високий рівень безробіття по обидва боки кордону, викликаній скороченням промислового виробництва і посівних площ.

Ще однією важливою причиною зростання контрабандної торгівлі – бюрократична тяганина. До прикладу, для того, щоб легально оформити торгівельну операцію на суміжній стороні, йшло багато часу і коштів, оскільки серед чиновників процвітала корупція. В цих умовах контрабанда значно перевищувала легальну торгівлю, так як відпадала маса формальностей і не втрачався час на оформлення необхідних документів.

Масштаби контрабандної діяльності були різними. І польські, і радянські документи виділяють декілька видів контрабанди на основі кількості товарів, які провозилися через кордон, і грошового обігу контрабандистів. На найнижчій сходинці перебувала т.зв. споживча чи побутова контрабанда. По суті, це було самозабезпечення населення прикордонних територій закордонними товарами. Поток споживчої контрабанди був набагато інтенсивнішим з Польщі в УСРР, оскільки постачання з радянського боку було достатньо слабким. Місцеві селяни відчували дефіцит найнеобхідніших товарів (цукор, сіль, чай, сірники і т. п.), які можна було придбати за гроші чи виміняти

в Польщі. Найбільш «ходовим» товаром була різного роду мануфактура: так, наприклад, у Рубінштейна Янкеля, під час нелегального перетину кордону вилучили 31 аршин (далі арш.) червоного полотна в 2 відрізках, 22 арш. чорного сукна, 2 теплі сорочки, 2 теплих кальсонів, 4 арш. чорного сукна «бостон», 14 арш. чорної фланелі, $7\frac{3}{4}$ арш. сіро-бронзової бумазеї, 1 блакитна в білу смужку шовкова шаль, 24 чорні в жовту крапку хустки, 11 арш. бронзового сукна, 16 арш. зеленого сукна, 1 пара жовтих жіночих черевиків, 2 білі в чорні крапки хустки, 40 кг фарби wollschwarz, 3 кг фарби chicagoblan, 5 кг фарби metalgelb, 2 кг фарби napytaminswart, пляшка горілки [4, арк. 1-13в.]. Окреме місце серед контрабанди займали товари першої необхідності й продукти харчування – цукерки, какао, шоколад, оселедці, дріжджі, оцет, прянощі (перець, лавровий лист, кориця), чай, кава, сірники, свічки, леза для гоління, цигарковий папір тощо. Споживча контрабанда відносилася до вимушеного непрофесійного заняття, але відносилася й до кримінального правопорушення. Особливо масовим цей вид контрабанди був у 1921 р.

Інший рівень незаконної торгівельної діяльності – дрібна контрабанда чи заняття контрабандою у вигляді промислу – кваліфікувався вже як професійне заняття. Полягало воно в тому, що місцеві жителі купували товар за кордоном дрібними партіями і збували його своїм сусідам чи знайомим. Цей вид діяльності мав величезні масштаби, і ним займалася значна кількість прикордонного населення, при цьому досить часто товари привозилися під замовлення, що забезпечувало гарантований збут. Як правило, в такому випадку місцеві жителі діяли поодиночі. Однак, досить часто їх використовували більш великі торговці для переправлення дрібних партій товару через кордон. Характерна риса дрібної контрабанди – участь великої кількості людей при низькому рівні грошового обігу. Схему переправлення контрабанди розповів під час допиту 19-річний контрабандист Омелянський Федір: «...поїхав до Рівного, де закупив товару на суму 327 зл. Наступного дня повернувся з товаром до Острога, який залишив у «жида Шмаліка», що мешкав на вулиці Татарській... після чого він його забрав і, вночі з 27 на 28 липня 1924 р., перейшов до Радянської Росії на Новому місті

поблизу міської різні. Після перетину кордону йшов до с. Півнева Гора, а звідти на фурманці їхав до Заславля, а звідти потягом до Полонного, де продав товар за 164 американські долари та 5 рублів золотом» [3, арк. 85 зв.].

Контрабандою товарів до Радянської Росії Омелянський почав займатися з 1921 р., коли йому було 16 років. Спочатку працював спільно з Цальом Фінкельштейном, який мешкав в Острозі на вулиці Середньо Ярмарковій. Товар вони носили в Заславлі до Пекарського Юзефа і до Петрушки Сури, які вже займалися його подальшим збутом [3, арк. 87 зв.].

Середня контрабанда – переміщення через кордон не більше однієї підводи в день – найчастіше була організованою. В ній брали участь як громадяни з обох сторін, так і прикордонники. Як правило, підвода з товаром розвантажувалася в полі чи в лісі недалеко від кордону, і дрібними партіями товар переправлявся на інший бік, знову вантажився на транспортні засоби і перевозився вглиб країни. Якщо в обладді брали участь прикордонники, вся партія товару перевозилася одночасно.

Велика контрабанда – перевезення через кордон близько 30 підвод на тиждень – мала в основі розгалужену організацію, в якій кожен виконував визначені функції і всі були пов'язані грошовими інтересами. На початку 1920-х років у Острозі мешкав і активно займався контрабандною торгівлею уродженець Чуднова-Волинського Мойша Мотель. У 1919 р. він прибув до Острога з Радянської Росії, де в нього залишилося четверо братів. Починаючи з 1920 р. він постачав товари через кордон до братів, а ті вже займалися його розповсюдженням по території Радянської України. Проте, через деякий час ведення такої торгівлі стало неможливим у зв'язку з обмеженням радянською стороною доступу в прикордонну зону. Щоб мати можливість легально перебувати у безпосередній близькості до кордону, брати Мальці у 1922 р. викупили у радянської сторони млин над самим кордоном, у с. Слобідка. На час допиту в 1923 р. Мойша Малець заперечував свою причетність до контрабанди, підкреслюючи те, що тепер відправляє до братів товари вагонами з Здолбунова до Києва і Харкова [4, арк. 166 зв. – 167].

Часто, такі організації були досить добре озброєні і навіть могли вступати в перестрілку з прикордонниками чи поліцією (міліцією). У лютому 1924 р. повітове управління державної поліції в Острозі повідомляло, що в с. Довжок Аннопільської гміни, на радянській території діє організована банда в кількості 34 осіб з місцевих мешканців, які мають зброю і переходять на польський бік [7, арк. 8]. Крім того, великою контрабандою займалися торгівельні фірми, які існували по обидва боки кордону. Як правило, вони мало зв'язок з прикордонною охороною, торгівельними представництвами і розвідорганами. Для більш легкого обігу вони відкривали магазини і склади в прикордонній смузі. Ці магазини реалізовували контрабандний товар.

Варто відмітити, що методи боротьби з контрабандою значною мірою відрізнялися в Польщі і УРСР. Польська сторона намагалася вирішити цю проблему шляхом налагодження легальної торгівлі з Радянською Україною, а також шляхом зміцнення кордону. Для впорядкування торгівельної діяльності на кордоні в січні 1922 р. міністерство внутрішніх справ Польщі опублікувало циркуляр з питань торгівлі з Росією. Для запобігання поширення на східному кордоні контрабанди було запроваджено певні правила. Рух через кордон поза прикордонними пунктами, які встановлювалися МВС, припинявся. Усі раніше видані дозволи на ведення торгівлі з Росією відмінялися. З метою полегшення торгівельного обігу з Росією на прикордонні створювалися спеціальні місця торгівлі – ярмарки, які мали бути ізольовані і облаштовані так, щоб гарантувати реальний контроль за особами, які прибувають і відбувають. Виїзд польських громадян у справах торгівлі справам в Росію здійснювався тільки з дозволу МВС. Усі особи, які прибували на ярмарки, громадяни Радянської України повинні були отримати спеціальну перепустку в поліції на прикордонних пунктах (постерунках), а польські громадяни – на посту державної поліції. За отримання перепустки бралася плата в розмірі 15 тис. польських марок, а за тими, хто торгував з Радянською Росією, Україною і Білорусією встановлювався нагляд [8, с. 22]. У прикордонній зоні, в межах Острога, на території постерунку №16 була територія огорожена колючим дротом, т.зв. «Hały Targowe», і куди мали доступ купці з Радянської Росії [2, арк. 65 зв].

Цілковито зрозуміло, що значний рух у прикордонній смузі, досить часто призводив до зловживання з боку особового складу працівників державної поліції, що несли службу на кордоні. У серпні 1924 р. Рівненський повітовий суд слухав справу коменданта прикордонної роти державної поліції в Острозі Чечуковича Густава, якого звинуватили у звільненні за грошову винагороду 6 радянських купців, які нелегально перетнули державний кордон [2, арк. 3].

Крім того, в листопаді 1922 р. східний кордон «Польщі» був поділений на так звані «мертві» і «рухомі ділянки». Рух через кордон, як людей, так і товарів був дозволений лише на рухомих ділянках. Контрольно-пропускні пункти відкривалися на кожній рухомій ділянці в найбільш зручному місці з точки зору ведення торгівлі, вирішення цього питання входило до компетенції повітового старости і представників торговельних фірм.

Для підвищення ефективності боротьби з контрабандою обидві сторони використовували метод матеріального заохочення як прикордонників, так і осіб, які надавали інформацію про майбутній злочин.

Радянська влада підійшла до боротьби з контрабандою, як завжди, більш радикально. Не дивлячись на те, що боротьбу з незаконним товарообігом проводили прикордонні війська ВЧК-ОГПУ-НКВС, служба держбезпеки, міліція і митниця, з цією метою були створені ще й спеціальні органи. 8 грудня 1921 р. було прийнято постанову РНК РСФСР про боротьбу з контрабандою. На основі постанови при ВЧК було утворено центральну комісію по боротьбі з контрабандою з представників ВЧК, РВСР і Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі. При особливих відділах ВЧК по охороні кордону також були утворені комісії по боротьбі з контрабандою з представників місцевих органів ВЧК, військового відомства і митного контролю під головуванням першого. На комісії покладался обов'язок безпосереднього контролю за діяльністю органів, які охороняли кордон, по боротьбі з контрабандою і прийняття надзвичайних заходів у необхідних випадках. Для реалізації цього комісіям надавалося право нагляду за фактичним проведенням місцевими органами боротьби з контрабандою, виокремлення і спрямування

для розглядів у губернські ревтрибунали справ про основні види контрабанди. Створені комісії свого апарату не мали і тому користувалися апаратом представлених в них органів [8, с. 23].

Однак здійснені заходи себе не виправдали, про що свідчить доповідь управління митного нагляду № 7 в центральну комісію по боротьбі з контрабандою від 18 січня 1922 р. В доповіді відзначалося, що контрабанда була професійним заняттям більшості прикордонних селян, які були дрібними постачальниками нелегального товару для більш солідних торговців-оптовиків [8, с. 23].

Важливим фактором, який сприяв контрабанді, була лісиста місцевість, завдяки якій нескладно було перейти і переїхати кордон, особливо вночі. Саме тому у лютому 1924 р. острозький повітовий староста намагався отримати згоду на вирубку однокілометрової смуги вздовж кордону. З цією метою він звернувся з листом до повітового управління державної поліції, в якому комендантам прикордонних рот державної поліції давалося завдання порозумітися з власниками лісів, що знаходяться в однокілометровій смузі від державного кордону і при цьому давалася рекомендація «вжити всіх можливих засобів впливу». Цілком зрозуміло, що такої згоди вони не отримали, власники пішли лише на деякі поступки, зокрема вони погодилися за власний кошт вирубати в однокілометровій прикордонній смузі сіл Пашуки, Крилів, Хутір Краля 10 сажнів лісу від кордону, а ліс, вглиб території, очистити від заростей на відстань 1 км [5, арк. 1-4].

Незважаючи на усі зусилля з боку державної поліції по захисту державного кордону все ж таки вони не виправдали очікувань уряду, який 1 листопада 1924 р. відкликав поліцію з прикордонної зони і довірив охорону кордону військовому Корпусу охорони прикордоння, який здійснював свої функції до вересня 1939 р.

Отже, контрабанда була наслідком загальної економічної кризи в УРСР, тому з розвитком виробництва і нормалізації торговельних відносин з Польщею знижався рівень нелегальної торгівлі. Цілком зрозуміло, що облаштування радянсько-польського кордону вимагало певного часу і зусиль, як однієї сторони, так і іншої. До кардинальної реорганізації прикордонної служби, а ні Польща, а ні СРСР не досягли суттєвих результатів у боротьбі з контрабандою.

Література

1. Документы внешней политики СССР. – М., 1959. – Т. 3: 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. – 724 с.
2. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф. 32, оп. 1, спр. 1254, 164 арк.
3. ДАРО, ф. 32, оп. 28, спр. 424, 145 арк.
4. ДАРО, ф. 32, оп. 28, спр. 818, 475 арк.
5. ДАРО, ф. 68, оп. 1, спр. 9, 20 арк.
6. ДАРО, ф. 125, оп. 1, спр. 19, 12 арк.
7. ДАРО, ф. 317, оп. 1, спр. 24, 32 арк.
8. Кузьмич В. Нелегальный товарооборот на белорусском участке советско-польской границы в 1927-1939 гг. // *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя гуманітарных і грамадскіх навук.* – Брест, 2007. – № 4. – С. 17-26.
9. Razyhraev O. Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921-1924. *Pamięć i Sprawiedliwość.* – 2010. – № 1. – S. 211-231.